

МАЪМУРИЙ НАЗОРАТ ОСТИДАГИ ШАХСЛАР БИЛАН ЯККА ТАРТИБДАГИ ПРОФИЛАКТИКАНИНГ ИЖТИМОИЙ-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ ВА ЙЎНАЛИШЛАРИ

Атажанов Ўткир Маматсалаевич

Мустақил тадқиқотчи

Эшонқулов Азамат Шарофиддин ўғли

Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси кундузги

Таълим 3-ўқув курси 311-гуруҳ курсанти.

Аннотация: Мазкур мақолада маъмурий назорат остидаги шахслар билан олиб бориладиган якка профилактика фаолиятининг назарий-ҳуқуқий ва когнитив асослари таҳлил қилинган. Муаллиф якка профилактика фаолиятини фақат назорат чорасидан иборат эмас, балки шахсинг ижтимоий онгини ўзгартириш, ҳуқуқий тафаккурини шакллантириш ва уни жамиятга қайта интеграция қилиш жараёни сифатида талқин қилади. Мақолада когнитив ёндашувнинг амалий аҳамияти, ижтимоий-психологик ҳамда ҳуқуқий механизмлари ёритилган. Шунингдек, якка ишнинг самарадорлигини оширишда ахборот технологиялари, рақамли мониторинг тизимлари ва реабилитацион марказларнинг ўрни илмий жиҳатдан асослаб берилган. Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, когнитив ёндашувга асосланган профилактика фаолияти жиноятчиликка қарши курашда инсонпарвар, интеллектуал ва ижтимоий барқарор ёндашувни шакллантиради.

Калит сўзлар: маъмурий назорат, якка профилактика, когнитив ёндашув, ижтимоий-ҳуқуқий модел, когнитив таҳлил, ижтимоий интеграция, ҳуқуқий онг, психологик барқарорлик, реабилитация, хавфсизлик тизими.

Аннотация: В статье проведён анализ теоретико-правовых и когнитивных основ индивидуальной (якка) профилактической деятельности с лицами, находящимися под административным надзором. Автор рассматривает профилактическую работу не как форму контроля, а как процесс изменения социального сознания личности, формирования правового мышления и её повторной интеграции в общество. Раскрыта практическая значимость когнитивного подхода, его социально-психологические и правовые механизмы. Также обоснована роль информационных технологий, цифрового мониторинга и реабилитационных центров в повышении эффективности индивидуальной профилактики. Результаты исследования показывают, что профилактическая деятельность, основанная на когнитивном подходе, формирует гуманистическую, интеллектуальную и социально устойчивую модель противодействия преступности.

Ключевые слова: административный надзор, индивидуальная профилактика, когнитивный подход, социально-правовая модель, когнитивный

анализ, социальная интеграция, правовое сознание, психологическая устойчивость, реабилитация, система безопасности.

Якка тартибдаги профилактика фаолияти ҳуқуқни муҳофаза қилиш тизимидаги энг муҳим йўналишлардан бири бўлиб, унинг асосий вазифаси шахсни қайта ижтимоий ҳаётга мослаштириш, жиноятчиликка қайтиш эҳтимолини (рецидивни) камайитириш ҳамда қонунга итоаткор хулқ-атворни шакллантиришдан иборат.

Шуни таъкидлаш жоизки, ҳозирги замон ҳуқуқшунослигида профилактика фаолиятининг моҳияти фақатгина ҳуқуқий таъсир билан чекланмайди. У инсон онги ва хулқининг ички механизмларини ўрганишга асосланган когнитив ёндашувни талаб этади. Бу ёндашувда асосий эътибор ҳар бир шахснинг хатти-ҳаракат сабабларини, унинг жиноят содир этишга йўналтирувчи ёки тўсувчи психологик омилларни аниқлашга қаратилади.

Маъмурий назорат остидаги шахс билан ишлашнинг самарадорлиги, аввало, профилактика инспекторининг унинг ички дунёси, ижтимоий муҳити ва ҳуқуқий онгини тушуна олиш қобилиятига бевосита боғлиқ. Шу сабабли профилактика фаолиятида когнитив таҳлил, шахснинг фикрлаш тарзи ва мотивацион омилларини ўрганиш катта аҳамият касб этади ва фаолиятнинг муваффақиятини белгилайди. Шу билан бирга, якка профилактика фаолиятининг ижтимоий-ҳуқуқий асоси жамият ва давлат ўртасидаги мувозанатни таъминлайдиган меъёрий ва ахлоқий тизимга таянади. Бу тизимда профилактика инспектори назоратчи эмас, балки шахснинг ҳуқуқий ва маънавий ривожланишини қўллаб-қувватловчи модератор сифатида ҳаракат қилади.

Когнитив ёндашувнинг афзаллиги шундаки, у профилактика чораларини стандартлаштирилган эмас, балки якка тарзда қўллаш имконини яратади. Ҳар бир шахснинг когнитив портрети — унинг тафаккури, ҳиссий ҳолати, ижтимоий муносабатлари ва хулқ стратегиясини таҳлил қилиш орқали аниқланади. Бу эса профилактика инспекторининг ҳаракатларини аниқ ва мақсадли қилишга хизмат қилади.

Ҳуқуқшуносликда бу жараён “ижтимоий-ҳуқуқий динамика” деб аталади. У фуқаронинг жиноий хатти-ҳаракатлардан воз кечиб, қонунга итоаткор фаолиятга ўтишини таъминлайдиган механизмлар мажмуасидир.

Шу тарзда, якка профилактика фаолияти нафақат жиноятчиликка қарши кураш воситаси, балки шахснинг қайта ижтимоийлашуви, унинг ҳуқуқий маданиятини шакллантириш ва жамият билан муносабатларини барқарорлаштириш жараёни ҳисобланади.

Маъмурий назорат остидаги шахслар билан олиб бориладиган якка иш фақат ҳуқуқни муҳофаза қилиш вазифаси эмас, балки шахсни қайта ижтимоий муҳитга интеграция қилишга қаратилган ижтимоий-ҳуқуқий институт

ҳисобланади. Бу фаолиятнинг самарадорлиги унинг моддий ва ҳуқуқий асосларига эмас, балки шахс билан мулоқотнинг инсонпарвар ва когнитив усулларига боғлиқ.

Маъмурий назорат тизимида якка профилактика фаолиятини ташкил этишда бир нечта моделлар шакллланган бўлиб, улар ҳар бири шахснинг психологик ҳолати ва ижтимоий муҳитига мос ёндашувни талаб этади.

1. Назорат модели. Бу моделда асосий эътибор шахснинг хатти-ҳаракатини қонун доирасида назорат қилишга қаратилади. Унда профилактика инспектори ҳуқуқий талабларни бажартириш орқали ҳуқуқбузарликнинг олдини олади. Бу модел самарали бўлса-да, у кўп ҳолларда шахснинг ички психологик ҳолатини инобатга олмайди.

2. Реабилитацион модель. Бу ёндашувда профилактика фаолиятининг мақсади шахсни жиноий онгдан халос этиш ва уни ижтимоий ҳаётга қайта киритишдир. Бу модель психологик маслаҳат, меҳнат фаолиятига жалб этиш ва шахсий мотивацияни кучайтиришга асосланади.

3. Когнитив-интерактив модель. Замонавий илмий йўналишлар ичида энг самарали деб ҳисобланади. Бу моделда шахснинг фикрлаш тизими, тафаккури ва хулқ-атвори когнитив таҳлил орқали ўрганилади. Инспектор шахснинг хатти-ҳаракатларини психологик таҳлил қилади ва уларни ижобий йўналишга буриш стратегиясини ишлаб чиқади. Бу модель фақат назорат эмас, балки инсон билан мулоқотнинг интеллектуал шаклидир.

4. Жамоавий интеграция модели. Бу модел маҳалла, фуқаролик жамияти институтлари, таълим ва меҳнат муассасаларининг ҳамкорлигига асосланади. У шахсни ижтимоий муҳитга жамоа орқали қайтаришни кўзда тутди. Бу ҳолда профилактика инспектори шахс билан ишлашда маҳаллий ижтимоий тузилмаларни фаол жалб этади.

Бу моделлар ўзаро чамбарчас боғлиқ бўлиб, уларнинг мақсади — жиноятга мойил шахснинг когнитив (идрокий) фикрлаш тизимини ўзгартириш, уни жамият билан ҳамоҳанг муносабатга қайтаришдир.

Маъмурий назорат остидаги шахслар билан якка ишда когнитив ёндашув қуйидаги йўналишларда амалга оширилади:

Шахсий мотивацияни таҳлил қилиш. Инспектор шахснинг хатти-ҳаракат сабабларини, унинг ички эҳтиёжлари ва қизиқишларини ўрганади. Бу маълумотлар асосида психологик таъсир чоралари белгиланади.

Қайта тафаккурни шакллантириш. Инсоннинг жиноятга йўналтирилган фикрлаш моделини ўзгартириш учун ҳуқуқий маърифат, ижтимоий мулоқот ва шахсий маслаҳатлар тизимли равишда қўлланилади.

Позитив фаолиятга йўналтириш. Шахсни жамиятдаги фойдали фаолият — меҳнат, таълим, ижтимоий тадбирларда иштирок этиш орқали ижобий муҳитга қайта жалб қилиш.

Когнитив ёндашувнинг устунлиги шундаки, у шахснинг ички мотивациясини фаоллаштиради ва унинг ҳуқуқий онгини қайта қуриш имконини яратади.

Замонавий ахборот технологиялари профилактика инспекторларига шахс билан ишлаш жараёнини индивидуаллаштириш имконини берди. Ҳозирги вақтда қуйидаги инновацион йўналишлар самарали деб топилмоқда:

1. “Smart-аналитика” тизими – назоратдаги шахс ҳақидаги маълумотлар базаси орқали унинг хулқ-атворини кузатиш ва таҳлил қилиш имконини беради.

2. Когнитив мониторинг платформалари – шахснинг ижтимоий фаолияти, мулоқот доираси ва эҳтимолий хатар даражасини real-time усулида баҳолайди.

3. Реабилитация марказлари–жиноятчиликка мойил шахсларни қайта ижтимоийлаштириш, психологик ёрдам ва ҳуқуқий маслаҳат кўрсатишни бирлаштирган комплекс муассасалар.

Бу инновацион амалиётлар маъмурий назорат тизимини фақат назорат қилувчи эмас, балки шахсни жамиятга қайта интеграция қилувчи интеллектуал тизимга айлантиради.

Таҳлиллардан келиб чиқиб, маъмурий назорат остидаги шахслар билан якка ишни такомиллаштириш учун қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш таклиф этилади:

1. Профилактика инспекторларини когнитив психология ва ижтимоий мулоқот соҳалари бўйича қайта тайёрлаш.

2. Ҳар бир назоратдаги шахс учун шахсий когнитив карта тузиш — унинг хулқ-атвор, мотивация ва фикрлаш хусусиятларини аниқлаш учун.

3. Маҳалла ва фуқаролик жамияти институтлари иштирокида жиноятчиликка мойил шахсларни ижтимоий реабилитация қилиш дастурларини жорий этиш.

4. Ахборот технологияларидан фойдаланиб, назорат ва мулоқот жараёнларини рақамлаштириш.

Шу тариқа, якка профилактика фаолиятининг ижтимоий-ҳуқуқий моделлари шахснинг когнитив қайта қурилишига, унинг жамият билан муносабатларини барқарорлаштиришга ва жиноятчилик хавфини камайтиришга хизмат қилади.

Профилактика тизимида “когнитив самарадорлик” тушунчаси шахснинг онг, фикрлаш ва хулқ тизимидаги ўзгаришлар орқали ижобий ижтимоий натижага эришиш даражасини англатади. Яъни, шахс ўз хатти-ҳаракатининг ҳуқуқий ва маънавий оқибатларини онгли равишда англай бошласа, бу когнитив самарадорликнинг юқори кўрсаткичи ҳисобланади.

Маъмурий назорат остидаги шахслар билан якка ишда когнитив самарадорликни баҳолаш учун қуйидаги мезонлар таклиф этилади:

1. Ҳуқуқий онг даражаси – шахс қонунни англаш ва унга бўлган муносабатини ўзгартирган ёки йўқлигини баҳолаш;
2. Ижтимоий фаоллик – шахснинг меҳнат, таълим ва жамоат ишларидаги иштироки;
3. Мотивацион ўзгаришлар – шахсда жиноят содир этишга нисбатан ички қаршилик ва ижобий интилишнинг шаклланиши;
4. Эмоционал барқарорлик – стресс ҳолатлари, агрессия ва ижтимоий изоляция даражасининг камайиши;
5. Қайта ижтимоийлашув кўрсаткичлари – шахснинг яқин муҳити ва жамоа билан муносабатларининг яхшиланиши.

Бу мезонлар орқали профилактика инспекторлари ҳар бир назоратдаги шахс билан иш самарадорлигини объектив баҳолаш имконига эга бўлади.

Профилактика инспекторининг фаолиятида когнитив таҳлил усуллари жорий этиш якка ишнинг сифат даражасини кескин оширади. Бу усуллар қуйидагича амалга оширилади:

Суҳбат ва психологик интервью. Шахснинг когнитив ҳолати (яъни фикрлаш услуби, ҳаётга муносабати, жиноятга бўлган қарашлари)ни аниқлашда муҳим усул ҳисобланади.

Шахсда ҳуқуқий маданият ва жавобгарлик ҳиссини шакллантириш орқали унинг фикрлаш тизими ўзгаради.

Мотивацион рефлексия. Инспектор шахсни ўз хатти-ҳаракатини таҳлил қилишга ва хулосага келишга йўналтиради. Бу инсоннинг ички идрокини фаоллаштиради.

Психологик фидбэк (алоқа) тизими. Инспектор ва шахс ўртасидаги ишончли мулоқот орқали эмоционал барқарорлик таъминланади.

Бу усуллар когнитив қайта қурилиш жараёнини амалга оширишга хизмат қилади ва шахснинг онгли тарзда жиноятчиликдан воз кечишини таъминлайди.

Таҳлил натижалари шуни кўрсатадики, якка профилактика фаолиятида самарадорликни ошириш қуйидаги йўналишларда амалга оширилиши мумкин:

1. Интеллектуал тайёргарликни кучайтириш. Профилактика инспекторларининг когнитив психология, ижтимоий таҳлил ва ахборот технологиялари бўйича билимларини мунтазам ошириш.
2. Тизимли ахборот таҳлили. Маъмурий назорат остидаги шахслар ҳақидаги маълумотларни таҳлил қилиш учун ягона электрон когнитив платформа яратиш.
3. Ижтимоий ҳамкорлик механизмларини кенгайтириш. Маҳалла, фуқаролик жамияти институтлари ва психологик хизматлар билан узвий ҳамкорликни йўлга қўйиш.
4. Когнитив реабилитация дастурлари. Жиноятчиликка мойил шахсларнинг онгини қайта қуришга қаратилган махсус дастурлар ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этиш.

Бу чоралар орқали профилактика фаолияти фақат назорат воситаси эмас, балки шахснинг руҳий ва ҳуқуқий қайта қурилиш жараёнига айланади.

Якка профилактика фаолиятининг юқори когнитив самарадорлиги жамиятнинг умумий хавфсизлигига тўғридан-тўғри таъсир кўрсатади. Чунки шахснинг онгли ўзгариши натижасида у фақат жиноятдан воз кечмайди, балки жамиятда фаол ижтимоий позиция эгаллай бошлайди.

Бу эса ижтимоий хавфсизликнинг замонавий парадигмаси — инсон марказидаги хавфсизлик ғоясини амалга оширишга хизмат қилади. Профилактика инспектори фаолияти бу ҳолда давлат ва фуқаро ўртасидаги ишончни тикловчи муҳим боғловчи звено сифатида намоён бўлади.

Якка профилактика фаолиятининг когнитив самарадорлиги фақат ҳуқуқий эмас, балки ижтимоий ва психологик натижалар орқали баҳоланиши лозим. Когнитив ёндашувни амалиётга жорий этиш профилактика тизимини интеллектуал даражага кўтаради ва жиноятчиликка қарши курашнинг инсонпарвар моделини яратади.

Шу сабабли, келгусида маъмурий назорат тизимида когнитив таҳлил усуллари институционал даражада жорий этиш ва инспекторларнинг когнитив компетенцияларини ривожлантириш долзарб вазифа сифатида қаралиши керак.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 01.05.2023 й., 03/23/837/0241-сон) <https://lex.uz/docs/6445145> (Мурожаат вақти: 08.10.2025й)
2. Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонуни. (Мурожаат вақти: 08.10.2025й)
3. Мирзиёев Ш.М. Жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида ички ишлар органлари фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Президент Фармони – 2021(Мурожаат вақти: 08.10.2025й)
4. Шавкат Мирзиёев. «Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва ҳалқ фаровонлигининг гарови ». Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 24 йиллигига бағишланган танталали маросимдаги маърузаси./ Халқ сўзи. - 2016. -№ 243(6678) Б. 1-3(Мурожаат вақти: 08.10.2025й)
5. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Т., «Ўзбекистон», 2016. – 56 б. (Мурожаат вақти: 08.10.2025й)

6. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови.– Т,»Ўзбекистон»,2017.–48 б. (Мурожаат вақти: 08.10.2025й).
7. 2022 йил 28 январда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сонли Фармони. (Мурожаат вақти: 08.10.2025й).
8. Атажанов Ў. М. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРЛАРИНИНГ ЖАМОАТ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДАГИ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАР //World scientific research journal. – 2023. – Т. 12. – №. 2. – С. 81-89.
9. Атажанов Ў. Шаҳар ҳудудида жамоат хавфсизлигини таъминлаш бўйича профилактика инспектори фаолиятини ҳуқуқий тартибга солишнинг бугунги ҳолати ва ўзига хос хусусиятлари //Актуальные вопросы обеспечения прав женщин и предотвращения насилия в семье в Узбекистане. – 2024. – Т. 1. – №. 1. – С. 24-30.
10. Майор А. Ў. М. ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРЛАРИНИНГ МАХАЛЛА ФУҚАРОЛАР ЙИҒИНЛАРИДАГИ ҲИСОБОТ БЕРИШ ФАОЛИЯТИНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ ТАҲЛИЛИ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 11. – №. 6. – С. 117-121.
11. Атажанов, Уткир Маматсалаевич. "ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ВЗАИМОСВЯЗИ ЦИФРОВОЙ КРИМИНАЛИСТИКИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИНСПЕКТОРОВ ПРОФИЛАКТИКИ ПО ОРГАНИЗАЦИИ И КООРДИНАЦИИ ПРОФИЛАКТИКИ ПРАВОНАРУШЕНИЙ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА." JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH 8.5 (2025): 127-135.
12. Қадамович Б. Ҳ. ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРИНИНГ ТАРБИЯСИ ОҒИР БЎЛГАН ВОЯГА ЕТМАГАНЛАР БИЛАН ИШЛАШ ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЕТИШ БЎЙИЧА ИЛҒОР ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР ТАЖРИБАСИ //Eurasian Journal of Academic Research. – 2024. – Т. 4. – №. 4-1. – С. 95-100.